

Az edényke alakjának több analógiáját ismerjük. Így pl. az iváncsai urnatemető déli részéből; de az edények talpa belül hőmorú. Több ilyen darab származik Pilinből. A leletek összefüggéséről nincsen adatunk. Az edény mint típus közismert, főleg itt az analógiák végnélküli felsorolása. A bronzkor harmadik periódusába keltezzük a darabot az iváncsai anyag alapján, nagyjából Fűzesabony idejébe. Ezt a keltezést alátámasztják az iváncsai temető déli részében talált bronzleletek is.

Az edényke két szempontból tarthat érdeklődésre számot: mint az őskori fazekasságnak egyik különlegessége és mint új típus a nagyon sokfajta bronzkori csörgő között.

A mai népi cserépedények között is szép számmal ismerünk csörgő edényeket. Ezek közt, az egészen szűk száruknál (mint pl. a bugyigakorsók, amelyek szinte országsszerte használatosak), bár a nagyobb kavicsok nem igen eshetnének ki, néha nem az edény belsejében, azaz öblös hasában vannak a kavicsok elhelyezve, hanem az edény, e célra üresen hagyott fülében vagy az edény falában lévő üregben. A kis dunapentelei bögrénél is ugyanez az elgondolás érvényesült, amennyiben a talpát belül üregesen képezték ki és ide rejtették a csörgő kavicsokat vagy égetett agyaggolyókat.

A magyarországi bronzkori anyagban sok csörgő van. Alakjuk rendkívül változatos, kezdve a miniatűr edényalakúaktól a gyöngyformájúakig és a madáralakú csörgőig. Szép számmal és a legváltozatosabb formában a veszprémi kerámiával együtt lépnek fel. Kis edényalakút ismerünk Ságvárról.² Ennél a darabnál azonban nem az edény egy részében helyezték el a csörgőt, hanem az egész edényformáját. Még egy kis edényalakú csörgőt tartunk számon a Sághegyről, ez azonban már hallstattkori.

Eddig csupán ezt az egy ilyenfajta edénykét ismerem a bronzkorból.³ Mai népi fazekasságunk formakészletében változatos formákban fentalálható.

Mozsolics Amália

EIN HENKELKRÜGLEIN MIT RASSEL VON DUNAPENTELE

Bei den Ausgrabungen des römischen Lagers von Intercisa (Dunapentele – Öreghegy) kam im Jahre 1949 in Schichten, die durch die römische Siedlung eine Störung erlitten, ein Henkelkrüglein zum Vorschein, dessen Fuss als Rassel ausgebildet ist. In der Nähe kamen auch andere grössere Bruchstücke zum Vorschein, die sicherlich Urnen waren. Das kleine Gefäss mag somit die Beigabe eines Urnengrabes darstellen (Höhe: 8,7, Randedurchmesser: 7,6, Durchmesser des Bodens: 3,2, Höhe des Fusses, der die kleinen Steinchen enthält: 1,2 cm). (Taf. XXXVI. Abb. 1–2.)

Ähnliche Gefässe sind uns vielfach bekannt, so z. B. aus dem südlichen Teil des Urnenfriedhofes von Iváncsa. Eine Datierung in die Periode III der ungarischen Bronzezeit, in die Periode von Fűzesabony, kann als gesichert gelten.

Aus der Bronzezeit sind uns aus Ungarn sehr viele Rasseln bekannt, dieses Exemplar steht aber, was die Form anbelangt, vereinzelt da.

A. Mozsolics

ÚJABB FELIRATOS ADAT A CANABAE-K BELSŐ SZERVEZETÉHEZ AQUINCUM-BAN

Az Aquincumi Múzeum őriz egy aquincumi, de pontosabban nem ismert lelőhelyű sírtáblát. Kuzsinszky már ír róla 1934-ben megjelent vezetőjében (Aquincum, Ausgrabungen u. Funde . . . 186. old., 499. sz.), azonban csak az első sorban szereplő nevet és a *decurio canabiarum* tisztséget említi.

A töredékes feliratos (XXXVII. t. 1. kép) tábla jelenlegi nagysága: hossza 18 cm, magassága 74, vastagsága 25. A feliratos rész kettős keret foglalja körül, baloldalon egyszerű volutás dísz maradt meg. A táblarész jelenlegi méretei: magasság 48, hosszúság fent 83, lent 86 cm. Jobboldalán négy-öt betűnyi rész törött le. Ugyancsak töredékes a kö felső pereme, valamint a sorok kezdetei is. A betűk feltűnően gondos vésésűek, arányosak. Betűmagasságok: első sor: 8,4, második: 6,7, harmadik: 6,1, negyedik és ötödik 5,6 cm. A tábla anyaga fehér mészkő.

Az első 2 betűjét Kuzsinszky Flavius-ra oldotta fel, de a további sorokban kétszer előforduló *Ael(ius)* nomen itt is ezt a kiegészítést teszi valószínűbbé. Ez esetben az elhunyt praenomenét nem teheték ki, ami azonban nem ritka, különösen az i. u. II. szd. végétől kezdve. Csak Aquincumban meghaladja a negyvenet a praenomen nélküli nevek száma. *Licinius* mint nomen háromszor fordul elő Aquincumban: CIL III 14 349⁶ (M. Licinius Ianuarius); 14 352 (Licinius Similis, I. szd.); Bp. Rég. XII, 83, 13. sz. (Licinius Gaudentius). Cognomenként, mint feliratunkban is, csak egyszer: CIL III 3510 (M. Aur. Licinius, 229-ből). A második *cognomen* (supernomen) töredékes: *IU* . . . ennek a kiegészítését a sok változat miatt (mint: Jucundus, Justinus, Justus, Juvenalis, Julianus, Junior stb.) meg sem kíséreljük. A *supernomen* a III. szd.-ban gyakoribb. A második sorban az első két kivehető betű: . . . *NG*. Gondolhatunk itt egy hosszabb *supernomen* utolsó két betűjére, de sokkal valószínűbb, hogy eredetmegjelöléssel van dolgunk, pl.: [*Si*]ng[*iduno*]. Lehet szó azonkívül [*equus si*]ng[*ularis*]-ról is, de erre a kiegészítésre itt nincs elég hely. A *decurio canab(arum)* – esetleg *canab(ensium)* – után a sort *vixit*-re egészíthetjük ki, kapcsolódva a harmadik sor *annis*-ához. Az életkoradat és a *sibi et A* . . . betűk után a törésnél még fentmaradt kis vésés nyoma, amely csak egy E betű vízszintes felső szárának a meghosszabbítása lehet, tehát: A[*eliae*]. Negyedik sor: *Juliae filiae et Aelio* . . . Ennek a kiegészítésekor az ötödik sorból a „lio”-szóvéget kell tekintetbe venni. Az *Aelius* „nomen” és *Lupus* „cognomen” között ugyanis ez csak filio lehet, mégpedig vagy [M(*arci*)] vagy [T(*iberi*)] filio. *Aelius Lupus* nem lehetett *Aelius Licinius* fia, ezért volt szükség a filiació kitételére. A felirat szövege eszerint (kiegészítve):

[A]el(io) Licinio Iu. . . . [Si]ng[*iduno*?] dec(urioni) canab(arum) [vixit] [a]nnis LXX sibi et A[*eliae*] Iuliae filiae et Aelio [M(*arci*?)] filio Lupo qui vixit an[is] . . .

„*Aelius Licinius Ju* . . . -nak, a *canabae* decurio-jának, élt hetven évet, magának és *Aelia Julia* lányának és *Aelius Lupus*-nak, Marcus fiának, aki élt . . . évet.”

Feltűnő, hogy *Aelia Julia* életkorát nem írták ki. *Aelius Licinius* még életében állította magának (*sibi*) és lányának a követ, ezért az *annis* szó után nagyobb helyet hagytak az életkoradat számára; innen van az aránytalan hézag az *annis* és a LXX szavak között.

² Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 24./25. Bericht d. RGK. 25. t. 5.

³ A bronzkori csörgőkről és hangszerekről ld. Banner János összefoglaló cikkét: Óskori hangszerek a Kárpát-medencében, Magyar Múzeum. 1947, 1–7.

Pontosabb korhatározást nem adhatunk. Az *Aelius gentilicium Hadrianus* utáni időre mutat, tehát *Aelius Licinius* legkorábban 140 körül halhatott meg. Ennél azonban jóval későbbi lehet feliratunk; v. ö. a *praenomen* hiányát és a *supermomen*-t. Az *Aelius* név nem szükségképpen hadrianuskori, hiszen a III. szd.-ból is bőven találunk *Aelius*-t. (Pl.: Arch. Ért. 1929, 49; Laur. Aqu. II, 134).

Vizsgáljuk meg közelebbről a *decurio canabiarum* kifejezés jelentőségét. Koracsászárkori időkből több értesülésként van a legiókat követő markotányos, kereskedő — katonához tartozó uszályról.¹ A legió huzamosabb, egy helyen való táborozásakor ez az uszály is letelepedett, a tábor közvetlen közelében, de előbb csak barakkokban, bódékban („canabae“) ütöttek tanyát.²

A legióstábor körül letelepedett, barakkokban lakó uszály volt a későbbi „katonaváros“ (*canabae*) kialakulásában az alap. Azonos, ill. hasonló csoportosulás, település a szintén kereskedőkből álló *conventus civium Romanorum*³ vagy *cives Romani consistentes*. . . .⁴ Ez a név öröklődik át sok helyen a katonai *canabae*-ra is. Szervezeteik igen változatosak, kezdve az egyszerűbb *curator-os*, *actor-os* esetektől az *ordo*-val is rendelkező *conventus*-okig. Tehát ezzel alapján városi település-nyújtotta előnyöket biztosították a római polgár számára a még nem urbanizált részeken.⁵ Ilyen kereskedő — iparosok — csoportok létrejötte és fejlődése annál inkább is kézenfekvő a táborok körül, mivel a legiók a fontosabb kereskedelmi pontokat biztosították. Schulten szerint az első szd.-ban nem voltak még jelentősek a táborok körüli telepek,⁶ és azzal magyarázta ezt, hogy városi rangot ekkor még nem kaptak. Bohn úgy tudja,⁷ hogy a *canabae*-k később sem kaptak *municipium*- vagy *colonia*-rangot, a polgárvárosok mindegyike néhány kilométerrel távolabb épültek a táboroktól.

A kereskedők, iparosok által⁸ kialakított telepek lakosságában aztán egyre nagyobb szerepet játszottak veteránok is, annál inkább, mivel a Severusokig érvényes házassági tilalom miatt a katonafeleségek a *canabae*-ban laktak, tehát a *honesta missio* után férjeik is ide telepedtek le.

Az ilyen letelepült és kiépült *canabae*-ról már nehezen képzelhető, hogy helyét a legióval együtt változtatta.⁹ Mommsen szerint ellenben a *canabae* jogilag a legióhoz van kötve,¹⁰ tehát elvben mindig mozognak fogták fel, mint magát a legiót. Ez azonban semmit sem változtat a dolgon, hiszen éppen a *canabae*-k szempontjából szóbakerülő időben, tehát az első szd. végétől, a táborok állandóak, ha szükség esetén (átmenetileg) a legiót, vagy inkább ennek egy-egy vexillatio-ját rövid időre hadba is indították, elhelyezték. Különösen nyugaton nagyobb csapatátelhelyezések nem voltak.

A *canabae* hivatalai, testületei a polgárvárost utánozzák;¹¹ átveszi a quattuorviri-rendszert, két magister-rel, egy aedilis-sel és egy quaestor-ral. Apulum-ban már *Antoninus Pius* idejére félmunicipális berendezkedést¹² találunk, egy esetben pedig az apulumi *canabae* decurio-ja egyben decurio-ja volt Napoca-nak és Sarmizegethusa-nak is.¹³ Duna-vidéki *canabae*-kból a következő magisztrátusokat ismerjük: *Apulum*: *decurio*, *aedis custos*, *magister*. *Troesmis*: *magister*, *aedilis*, *decurio (ordo)*.¹⁴ *Brigetio*: *decurio*, *magister*.¹⁵ Végül *Aquincum*-ból: *magister*, *ordo*.¹⁶

A most vázolt városiasodás a dunai limes-en sokkal előrehaladottabb, mint a Rajnánál. Mainzban csak a harmadik szd.-ban i. u. jelenik meg a *decurionatus*,¹⁷ annál több olyan tisztséget ismerünk viszont innen, amelyek még *conventus*-okra mutatnak: *curator*, *quaestor civium Romanorum*, *actor*.¹⁸ *Argentoratum* csak vicus-ként¹⁹ szerepel, lakói: *vicani canabenses*.

Igaz viszont, hogy *Aquincum* és *Brigetio* *canabae*-ja is éppen a Severus-dinasztia alatt épült komoly méretekben.²⁰ Ezt az magyarázza, hogy *Septimius Severus* alatt vált lehetővé a katonaházasságok elismerésével a katonák kiköltözése a *canabae*-kba. Ettől az időtől kezdve már szószerint beszélhetünk katonavárosról.

Mócsy András

NEW DATA ON AN INSCRIPTION CONCERNING THE ORGANIZATION OF THE AQUINCUM MILITARY TOWN

The fragmentary Roman tombstone we are going to describe got to the Aquincum Museum from Aquincum or its surroundings; it had been mentioned by Bálint Kuzsinszky in his Guide (Aquincum, Ausgrabungen und Funde, 1934. 186, No. 499. Arch. Ért. 1940. 229, No. 10). The present size: length 118 cm, height 74 cm width 25 cm. The upper edge and the beginning of the written lines are fragmentary and, on the right, the last

four or five letters of the inscription are also missing. The letters are carefully, symmetrically carved. The height of the letters in the first line: 8.4 cm, in the second: 6.7 cm, in the third: 6.1 cm, in the fourth-fifth: 5.6 cm. The material is white limestone (Pl. XXXVII. fig 1.)

Kuzsinszky only restores the name in the first line, which is according to him Fl(avio) Licinio. But in the next lines, the name Aelius occurs twice so that [A]el(io)

¹ Bohn (Germania X., 1926, 32) *Dio Cassius* és *Velleius Paterculus* egy-egy helyét veti össze: *Varus* seregét is nagy csapat követi.

² *Domaszewski*, Abh. z. röm. Rel. 134.

³ Pannóniában: *Vell. Pat.* II. 110. *Kornemann*, De civibus Romanis in provinciis imperii consistentibus 83, 7.

⁴ pl. CIL III 3505, 6166.

⁵ *Paulovics*, A kisigmándi temető római kövei, klny., Pannónia . . . 7. old.

⁶ PW-RE „canabae“, 1455.

⁷ Rheinische Lagerstädte, Germania, i. h.

⁸ Kereskedők, iparosok a *canabae*-kban: *Mommsen*, Westd. Korr.—Blatt III., 1884, 31, manticularii. Nagy Lajos szerint a kölni polgárok is *canabae*-ban laktak; Germania XV., 1931, 261 sk. Iparosok: Bp. Tört. I, 365. — Dörzstalbélyeg Bonnból, ILS 9450: *Atticus fecit kanabis Bon.*

⁹ *Schulten*, PW-RE „canabae“, 1453.

¹⁰ Ges. Schr. VI., 188.

¹¹ *Mommsen*, i. h. 198.

¹² CIL III 1008, 1093, 1100, 1158, 1214.

¹³ CIL III 1100.

¹⁴ CIL III 6162, 6166—7, 6182.

¹⁵ CIL III 4298, 4355. Az egyik kisigmándi feliraton szereplő *decurio*-t és *curator civium Romanorum*-ot is úgy magyaráznánk, hogy az elhunyt először viselte a *canabae* curator-i tisztjét, majd a *municipium* ordo-jába került bele. Elképzelhető, hogy egyidőben lett volna *decurio municipii* és *curator a canabae*-ban?

¹⁶ CIL III 3505. Bp. Rég. XII., 1937, 135; Wiener Studien, 1936, 183; Arch. Ért. 1940, 207 skk.

¹⁷ CIL XIII 6733, 6769.

¹⁸ CIL V 5747, XIII 6676, 6730, 7222.

¹⁹ CIL XIII 5967; v. ö. a lámbaesisi és a verecundai *canabae* vicus-aival; *Domaszewski*, Abh. z. röm. Rel. 134; *Schulten*, PW-RE „canabae“, 1454.

²⁰ Nagy Lajos, Bp. Tört. I., 363 sk. *Barkóczy* L., *Brigetio*, s. a. v. ö. CIL III 14509 (Viminacium) . . .

is more probable. The praenomen is missing, a fact not unusual from the end on the second century on. Licinius as cognomen occurs once in Aquincum, on an inscription dating from the year 229 (CIL III 3510). The restoration of the second cognomen Ju... at the end of the line is uncertain. The first two letters of the second line, NG, may denote the origin, e. g. [Si]ng(iduno), [Ti]ng(i). After the dec(urioni) canab(arum) we complete the line with vixit. At the end of the third line, at the broken edge of the stone we can see a small stroke, probably the upper part of the letter E: A[eliae], joining the Iuliae in the fourth line. The end of this line we restore — on the grounds of the beginning of the last line as — M(arci) or Ti(beri) fi(lio). The text of the inscription reads as follows:

[A]el(io) Licinio Ju...[Si]ng(iduno?) dec(urioni) canab(arum) [vixit] [a]nnis LXX, sibi et A[eliae] Iuliae filiae et Aelio [M? fi]l(i)o Lupo qui vixit an[is]....

The age of Aelia Julia is not mentioned. The affiliation of Aelius Lupus was probably necessary because he was not the son of Ael. Licinius. The terminus post quem of our inscription is the reign of Hadrian, but

the omission of the praenomen and the supernomen point rather to the beginning of the third century. The name Aelius occurs quite often in Pannonia during the third century, see e. g. Arch. Ért. 1929, 49 and Laureae Aquincenses, II, 134.

This inscription furnishes us with new data concerning the municipal organization of the Aquincum canabae. In the later period of the development the canabae got a townish character and they had officials and a council — ordo — similar to those of the towns.

In our opinion, the canabae built on the territorium legionis never became a municipium or colonia, which is proved not only by its being topographically well separated, but also by the inscriptions. Aquincum became a municipium during the reign of Hadrian, and the above described inscription also proves the existence of the canabae in a later period. We know another inscription referring perhaps to the decurio — corporation of the canabae. (Budapest Régiségei, XII, 1937, 135; Wiener Studien 1936, 138 and Arch. Ért. 1940, 227 ff.)

András Mócsy.

ADATOK AZ IPARI TECHNIKÁHOZ AQUINCUMBAN. II.

Az 1949-es év leltározási munkálatai során előkerült több oly fém és más anyagú tárgy, amelyek már régen a Múzeum tulajdonában voltak, de szerkezeti szerepük és rendeltetésük annak idején tévesen volt megállapítva, vagy pedig egyáltalában nem. A Múzeum újabb kutatásai során nagyobb súlyt helyez a mindennapi élet emlékeire.

Az emlékek közül eddig meglehetősen elhanyagolták az iparok eszközeit és az egyszerű gépek és szerkezetek fennmaradt alkatrészeit. Jelen cikkünkben az egyszerű ipari technika néhány tárgyát, eszközét ismertetjük és egy-két szerszám szerepének új megvilágítását adjuk.

I. A rómaiakori malom alkatrésze

Az aquincumi polgárváros közellátásában kétségtelenül nagy szerepe volt a pékeknek és molnároknak. A katonaváros lakóival együtt hozzávetőlegesen 50 000 emberre becsült lélekszáma néhány nagyobb malom és gyárszerű sütőüzem lehetőségét feltételezi.

Annál érdekesebb, hogy mindeddig a polgárváros kutatásai során nem akadtak pékműhelyre vagy nagyobb malomüzemre. Illetőleg, ha előkerült is ilyen műhely, nem ismerték fel rendeltetését. Hogy ilyen üzemeknek is létezni kellett, bizonyítja a Múzeum tulajdonában levő, nagyszámú malomkő. Sajnos, nagyrésztük szétszórta vagy másodlagos felhasználásból került a Múzeumba, és így lelőhelye alapján nem lehet következtetni ipartelepek hollétére.

Másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy (a gazdasági élet decentralizációja folytán) egyes nagyobb létszámú családok, nem is említve a házi cselédségül szolgáló rabszolgákat, rá voltak utalva az önellátásra és a saját berendezésekre az őrlések terén.¹

Olyan tünet ez, amelyet még a XIX. század első felében a rendi Magyarország vidéki tanyáin, kis uradalmiban és majorságaiban is megfigyelhettünk.

Az idei tél folyamán a romok közül (a Szentendrei országút melletti párhuzamos római főút és az arra merőleges római mellékutca által bezárt derékszögben levő romcsoporthoz), félig a földbe süllyedve, egy érdekes kő került elő. Ez az épületrészlet a két világháború közötti ásatások alkalmával került feltárássra. Egy hárompilléres, keletnyugati irányú terem mögötti kis helyiség adja pontosan a kő lelőhelyét.²

A talált kő egy malom alkatrésze (XXXVI. t. 3. kép). Sajnos, kőünk csak töredék. Méreteit tekintve a nagyobb berendezések közé tartozhatott. Nagyjából egy tölcserhez hasonlít, szélesebbik nyílásával párhuzamos sikkal metszve. Ez a darab így magában csónakakúphoz hasonló, azonban függőleges irányban is eltörve és csupán a felénél valamivel több maradt meg belőle.

Felső, külső átmérője 60 cm, a belső tölcserész rész átmérője 44 cm. Alsó legkeskenyebb részén 40 cm a külső átmérő. 11 cm a belső, torkolati nyílásnál az átmérő. Felül a tölcserész kezdetén a perem szélessége 8–8. 5–9 cm vastag. Nem egyenletes a kidolgozás. Magassága 34 cm. Anyaga pedig szemeses, durva mészkő.

Hogy malomkőünk szerkezeti szerepét megvilágíthassuk, néhány szóban ismertetnünk kell az egyszerű őrlési eljárásokat. Nem térek itt ki a nagyobb mechanikai energiát és gépszerkezetet igénylő vízimalmok ismertetésére.

Az egyszerű kézimalom, amelyet a legősibb időktől kezdve az ókor minden népe — lényegében — azonos formában használt, igen egyszerű szerkezet. Két durvább vagy finomabban megmunkált, keményebb kőből áll, amelyek közül az alsó rögzített, míg a felső kő rajta forgatható. A felső kő oldalában egy egyszerű nyílás, amelybe egy farudacsát dugnak és ennek segítségével mozgatják körben a felső követ.³ Természetesen az őrlés igen nehézkes, mert csak kisebb mennyiségű magvat lehet a kövek közé szórni és minden egyes csomót összezúzása után a felső követ le kell emelni. Fejlettebb formája az előbb leírt szerkezetnek, amikor az alsó kő kivájt közepébe egy tengelyt illesztnek, amelybe a felső kő nyílása beleillik, és a forgás e körül a tengely körül történik.⁴

További fejlődési fokozat, amikor a felső malomkővet homorúra készítik, közepén egy nyílással, amelyen át a gabonaszemek lehullhatnak a két kő közötti őrlőfelületre. Ez esetben a tengelyt egy kettős ékalakú forgatóvassal

¹ Blümner: Die römischen Privataltertümer, 533 sk. old.

² Nagy Lajos szerint ez a hárompilléres helyiség edénykereskedő raktára volt, mert szemtanúk szerint az ásatások nagy mennyiségű, különböző fajta edénytöredék került itt elő!

³ Neuburger: Die Technik des Altertums, 94. old.

⁴ Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, 23. old. Ilyen malmokat a Keleten ma is használnak. 23. l.